

ВПЛИВ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ НА БІОРІЗНОМАНІТТЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Фесюк Юлія Андріївна

Студентка

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Максименко Юлія Вікторівна

кандидат біологічних наук, доцент

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Збереження біологічного різноманіття в Україні значною мірою забезпечується через мережу заповідних територій, що формують природно-заповідний фонд (ПЗФ) – ключову складову національної екомережі. Збройна агресія Російської Федерації, яка переросла у повномасштабну фазу 24 лютого 2022 року, обернулася для українських природних територій катастрофою, аналогів якій європейський континент не знав із часів Другої світової війни. Дані Міндовкілля свідчать, що лише за перші два з половиною роки великої війни органи екологічного контролю задокументували 5531 правопорушення проти природи, а сукупна вартість завданої довкіллю шкоди сягнула 2,562 трлн грн [3]. Усе це робить дослідження стану заповідних територій, обрахунок втрат живої природи та пошук механізмів її відродження одним із пріоритетів сучасної екологічної науки і державної політики.

Різні аспекти проблеми воєнного впливу на ПЗФ висвітлені у працях С. В. Гришко та О. В. Непші [2], колективу авторів у складі О. Б. Борисенко, Є. М. Кривохижі й Т. М. Черноштан [1], А. Д. Кузика та В. І. Товарянського [4]. Водночас наявні публікації переважно сконцентровані на територіальних та інфраструктурних руйнуваннях, тоді як саме біотична складова – динаміка популяцій червонокнижних видів, втрата ключових біотопів і способи їх реабілітації – досі залишається фрагментарно опрацьованою.

Метою є узагальнення наявних даних про втрати біорізноманіття ПЗФ України, спричинені повномасштабними бойовими діями, та визначення першочергових напрямів його відновлення.

Перед початком великої війни мережа заповідних територій України нараховувала близько 4,1 млн га, що відповідало приблизно 6,8 % площі держави. Із розгортанням бойових дій під безпосередній або опосередкований вплив воєнних чинників потрапила значна частина цього фонду. Згідно з офіційною статистикою Міндовкілля, ушкоджень зазнали 812 заповідних об'єктів сумарною площею 0,9 млн га; ще приблизно 2,9 млн га, що належать до Смарагдової мережі Європи, опинилися у зоні екологічного ризику [2]. На тимчасово окупованих територіях нині перебувають 514 об'єктів ПЗФ площею 0,80 млн га –

природоохоронна, моніторингова й наукова робота на цих ділянках фактично заблокована.

Особливо постраждали водно-болотні угіддя міжнародного значення. Під загрозою збереження опинилися 17 Рамсарських територій, серед яких повністю знищені «Архіпелаг Великі та Малі Кучугури» і «Заплава Семи Маяків» – ключові місця гніздування й зимівлі водно-болотних птахів [2]. Підрив греблі Каховської ГЕС у червні 2023 року спричинив каскадні зміни гідрологічного режиму нижнього Дніпра, втрату Каховського водосховища та руйнування прибережних екосистем. Знищено 1588 га найціннішої приморської степової ділянки Джарилгацького національного природного парку – унікального комплексу галофітної флори [1]. Значних ушкоджень зазнали біосферні заповідники «Асканія-Нова» та Чорноморський, національні природні парки «Азово-Сиваський», «Меотида», «Святі Гори», природні заповідники «Луганський» і «Казантипський», регіональні ландшафтні парки «Кінбурнська коса» та «Feldman EcoPark», втрати екосистемних послуг якого оцінюються приблизно у 16,98 млн доларів США [1].

Кількісну характеристику впливу війни на об'єкти ПЗФ України наведено у таблиці 1.

Таблиця 1. Оцінка площі та кількості об'єктів ПЗФ України, що зазнали впливу воєнних дій [1; 2]

Категорія об'єкта ПЗФ	У небезпечних зонах, га	У небезпечних зонах, шт.	На окупованих територіях, га	На окупованих територіях, шт.
Природний заповідник	15 616,7	6	56 952,5	7
Біосферний заповідник	367 638,7	3	–	–
Національний природний парк	297 107,8	17	15 405,5	3
Регіональний ландшафтний парк	138 569,2	17	92,4	1
Заказники	361 390,7	813	123 858,9	67
Заповідні урочища	20 487,5	111	608,3	2
Пам'ятки природи	7 749,5	385	2 489,3	46
Інші об'єкти	1 909,6	80	1 613,7	17
Разом	1 210 470	1 432	201 020,6	143

Біотичні втрати ПЗФ України виражаються передусім у скороченні популяцій та зникненні місць існування рідкісних видів флори і фауни. Понад 600 видів тварин і 750 видів рослин та грибів, занесених до Червоної книги України, опинилися на межі вимирання [2]. Найбільш уразливими виявилися степові, лучно-степові й приморські угруповання південних регіонів (Херсонщина, Запоріжжя, південь Донеччини) та заплавні й лісові екосистеми Полісся.

Задokumentовано масову загибель водоплавних птахів у пониззі Дніпра після руйнування Каховської ГЕС; випадки загибелі чорноморських дельфінів (азовка, афаліна, білобочка) – за оцінками науковців, кількість загиблих особин може сягати 50 тис. внаслідок акустичної травми від підводних вибухів і детонації морських мін. Значних втрат зазнали популяції червонокнижних рослин – ковили (*Stipa*), тюльпана Шренка (*Tulipa schrenkii*), соню чорніючого (*Pulsatilla pratensis*).

Окремою проблемою є мінне забруднення територій ПЗФ. За даними ДП «Ліси України», найбільші площі замінованих природних територій зосереджені у Київській (понад 75 тис. га), Харківській (понад 42 тис. га), Донецькій (понад 13 тис. га) та Миколаївській (понад 10,5 тис. га) областях [1]. За попередніми оцінками, обстеження та розмінування потребують близько 1,2 млн га природоохоронних територій [2]. Загальна сума екологічних збитків, завданих об'єктам ПЗФ внаслідок воєнних дій, за період 24.02.2022 – 31.12.2024 р. перевищила 1,118 трлн грн, з яких лише на Херсонську область припадає понад 434 млрд грн [1].

Аналіз науково-методичної літератури та міжнародного досвіду дозволяє виділити такі пріоритетні напрями: інвентаризація постраждалих територій із застосуванням геоінформаційних систем, дистанційного зондування Землі та польових обстежень [1]; гуманітарне розмінування територій ПЗФ як передумова подальших природоохоронних заходів; рекультивация пошкоджених ґрунтів із застосуванням біологічних (фітореMediaція, біореMediaція) та інженерних методів; відновлення гідрологічного режиму порушених екосистем, насамперед у басейні нижнього Дніпра; реінтродукція рідкісних видів флори і фауни на відновлених територіях, відтворення корінних лісових та степових угруповань; розширення мережі ПЗФ за рахунок територій з нововиявленою природоохоронною цінністю після очищення [1]; реалізація положень «Екологічного договору для України», презентованого 9 лютого 2024 року, який містить 50 рекомендацій щодо оцінки масштабів екологічної катастрофи, притягнення винних до відповідальності та відновлення довкілля [2]. За оцінками науковців, повне відновлення біотичних компонентів пошкоджених екосистем триватиме від 20 до 30 років, а реалізація першочергових заходів – від 2 до 5 років залежно від ступеня пошкодження конкретної території [1].

Висновки. Повномасштабна війна Росії проти України завдала природно-заповідному фонду нашої держави втрат безпрецедентного масштабу: ураженими є понад 20 % територій ПЗФ загальною площею близько 1,25 млн га, з яких 0,80 млн га перебувають під тимчасовою окупацією. Втрати біорізноманіття є не лише екологічною, а й гуманітарною проблемою, оскільки на межі вимирання опинилися сотні видів флори і фауни, занесених до Червоної книги України та європейських природоохоронних списків. Найбільш постраждалими регіонами є Херсонщина, Запоріжжя, Донеччина, Луганщина та Харківщина. Відновлення біорізноманіття ПЗФ потребує комплексного міждисциплінарного підходу, що поєднує розмінування, рекультивацию, реінтродукцію видів, відновлення гідрорежиму та залучення міжнародної підтримки.ї

Список літератури

1. Борисенко О. Б., Кривохижа Є. М., Черноштан Т. М. Вплив військових дій на екосистеми: оцінка збитків та шляхи відновлення. *Екологічні науки*. 2025. № 1(58). С. 343–349.
2. Гришко С. В., Непша О. В. Вплив воєнних дій на природно-заповідний фонд України та шляхи його відновлення : матеріали наук.-практ. семінару «Дніпровські пороги» (м. Запоріжжя, 28 жовт. 2024 р.). Запоріжжя, 2024. С. 47–50.
3. Заскальна А. Екологічні наслідки війни. *Рубрика*. 2024. URL: <https://rubryka.com/blog/eko-vidnovlennya/> (дата звернення: 18.05.2026).
4. Кузик А. Д., Товарянський В. І. Вплив воєнних дій на лісові екосистеми України та їх післявоєнне відновлення. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2023. № 27. С. 15–22.
5. Овчінніков О. Екологічні наслідки війни Росії в Україні. Огляд за березень 2024 року. *UWEC Work Group*. 2024. URL: <https://uwecworkgroup.info/uk/environmental-consequences-of-russias-war-in-ukraine-review-march-2024/> (дата звернення: 18.05.2026).
6. Пацев І. С., Барабаш О. В., Пацева І. Г. Вплив воєнних дій на лісові екосистеми Житомирщини. *Екологічні науки*. 2023. № 5(50). С. 16–22.